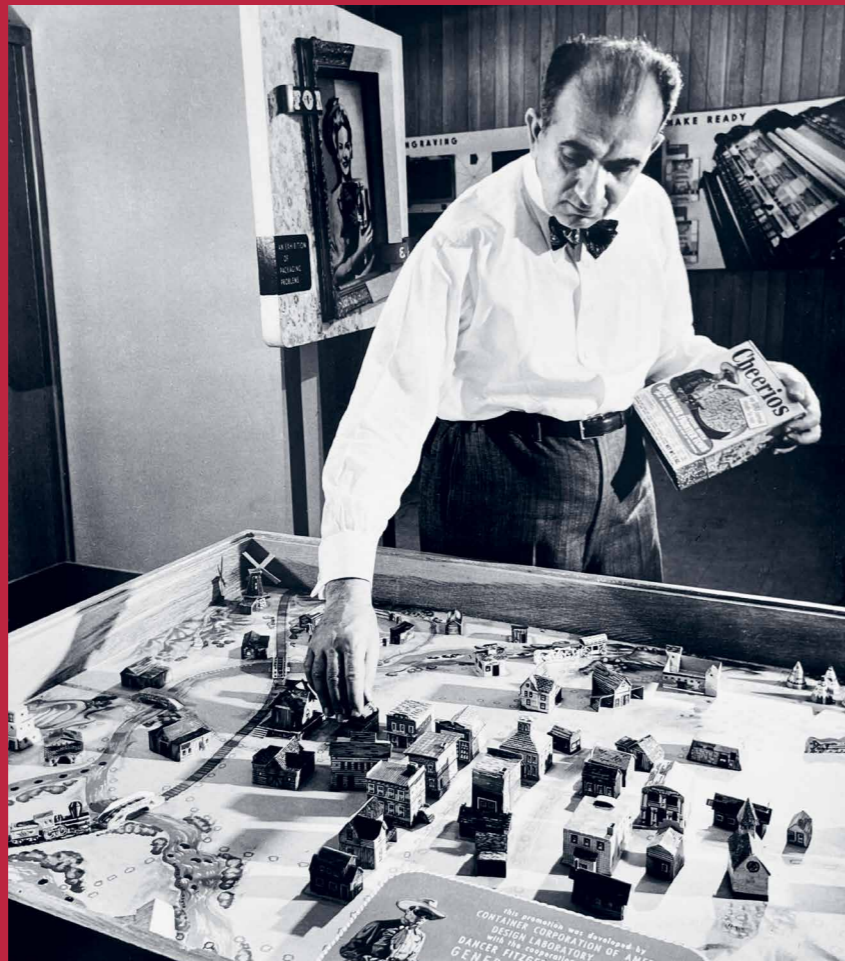

Gyomától Chicagóig. Kner Albert, a „totális dizájner”

Farkas Judit Antónia

Robert Elton Brooker III – Erdész Ádám: *Kner Albert. Művész, ikon, legenda.* Fordította: N. Kiss Zsuzsa, utószó: Orosz Márton. Budapest, Corvina – Club of Odd Volumes, 2023, 228 oldal, 18 900 forint

Kner Albert találta ki, hogy a Corn Flakeshez és Cheerioshoz promóciós ajándékot adjanak. A teljes város felépítéséhez sok doboz müzlit meg kellett vásárolni. A cikkben szereplő képek mindegyike a Corvina Kiadó jóvoltából.

A 20. századi magyar tervezőgrafika történetének kutatása a művészet-történet-írás mostohagyermekének számít.¹ Ezért is jó hír, ha az egyik jelentős, Amerikában is híressé vált tervezőművészünkről magyar és angol nyelven is megjelenik egy min-taszerű életrajz. Még nagyobb öröm, ha egy minden részletében átgondolt, egységes és letisztult koncepció alapján megtervezett könyvtárgyat vehetünk a kezünkbe, amely anyagában is nemes, és gazdag kép-nyaggal rendelkezik.²

A fentiek mind igazak Erdész Ádám és Robert Brooker *Kner Albert. Művész, ikon, legenda* című életrajzára. A kötet Erdész, a „Kner-univerzum” legalaposabb ismerőjének 1999-ben megjelent kismonográfiáján³ alapul. Ezt egészítette ki az amerikai társszerző Kner Albert chicagói pályaszakaszára vonatkozó új kutatásaival. Az Erdélyi Sarolta Ágnes által tervezett és tördelt könyv a bostoni bibliofileket tömörítő, nagy múltú Club of Odd Volumes és a Corvina Kiadó közös kiadásában jelent meg, és a Knerek egykori nyomdájának jogutódjában, a Gyomai Kner Nyomda Zrt-ben nyerte el végső formáját. 2024 nyarán a kötet ismeretterjesztő kategóriában elnyerte a Szép Magyar Könyv 2023 díjat.

Erdész és Brooker életrajza nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy minden eddiginél gazdagabb forrásanyag segítségével bemutassa az amerikai csomagolástervezés 20. századi történetében meghatározó szerepet játszó Kner Albert (1899–1976) a nyomtatványtervezés szinte minden területét (tipográfia, könyv-, reklám- és plakátművészet, illusztráció, csomagolás- és játéktervezés) felölelő, de a formatervezés felé is elkalandozó, lenyűgözően kreatív és sokoldalú tervezői pályáját. A kötet első hat fejezete Kner Albert családi hátterével és magyarországi tevékenységével foglalkozik, a következő nyolc fejezet pedig a kíván-

Gyomától Chicagóig.
Kner Albert, a „totális dizájner”

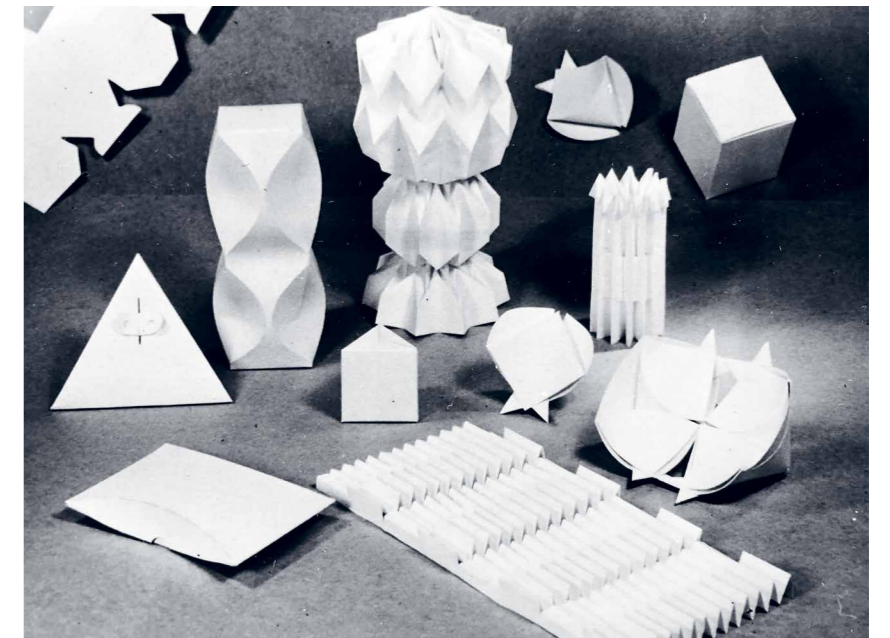
dorlását követő csomagolás- és formatervezői munkásságának izgalmas, de kevésbé ismert részleteibe ad betekintést.

A weimari Bauhaus iskolából induló és az egész világot meghódító funkcionista környezettervezői szemlélet legismertebb, az Egyesült Államokban számottevő karriert befutott magyar képviselői közül elsősorban Moholy-Nagy László és Kepes György művészi-tervezői oeuvre-jét övezi kitüntetett figyelem. A kreativitás és innováció terén egykori tanítványával, Kepes Györggyel és Moholy-Nagy Lászlóval egy lapon említhető Kner Albert kevésbé van a köztudatban, annak ellenére, hogy ő is jelentős hatást gyakorolt az amerikai vizuális kultúrára. De a legendás Kner-dinasztia meghatározó tagjaként sem ismert széles körben a pályája, jöllehet a családban egyedül ő futott be nemzetközi karriert. Ennek egyik oka, hogy Kner Albert kivándorolt az Egyesült Államokba, és munkásságának magyarországi szakasza feledésbe merült. Amerikai sikereinek híre viszont a hidegháborús szembenállás miatt nem

Kozma Lajos szignete Kner Albertnek, 1920-as évek

jutott el a magyar nyilvánossághoz, csupán a család és az itthon maradt barátok értesültek felívelő karrierjéről, ők is többnyire csak a leveleken keresztül.⁴ A kutatásoknak az adott új lendületet, hogy az Amerikában élő leszármazottak és Robert Brooker jóvoltából a közelmúltban lehetővé vált a tervezőművész chicagói tevékenységére vonatkozó források feldolgozása.⁵

Kner Albert a Container Corporation-nél készített csomagoláskísérletei

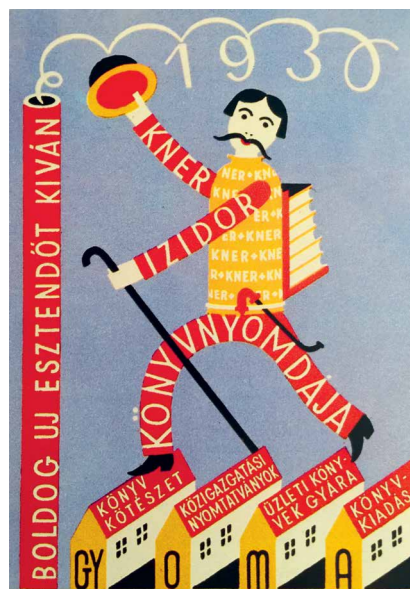
Kner Albert amerikai csomagoló-tervezőként, – vagy ahogy önmagára tekintett – formatervezőként vált híressé. Sikereiben komoly szerepe volt annak, hogy könyvkötő ősökkel rendelkező és külföldön is ismertté vált nyomdász családból származott, élete első fele szorosan kapcsolódott a nyomdászathoz és a grafikai tervezéshez. A kneri gyökök és örökség, a magyarországi szakmai tapasztalatok élete végéig meghatározók maradtak, és az itthonról merőben eltérő kulturális és gazdasági környezetben is segítettek érvényesülését.

Nincs még egy olyan család Magyarországon, amelynek a neve ennyire összefonódott volna a 20. századi magyar nyomdászat, könyvkiadás, tipográfia és könyvművészet megújításával és külföldön történő népszerűsítésével, mint a Knereké. Az 1882-ben alapított, akkor még kezdetleges gyomai műhelyt Kner Izidor (1860–1935) néhány évtized alatt a vidék egyik legkorszerűbb, művészi nyomtatványok készítésére is alkalmas nyomdájává fejlesztette. Az 1910-es

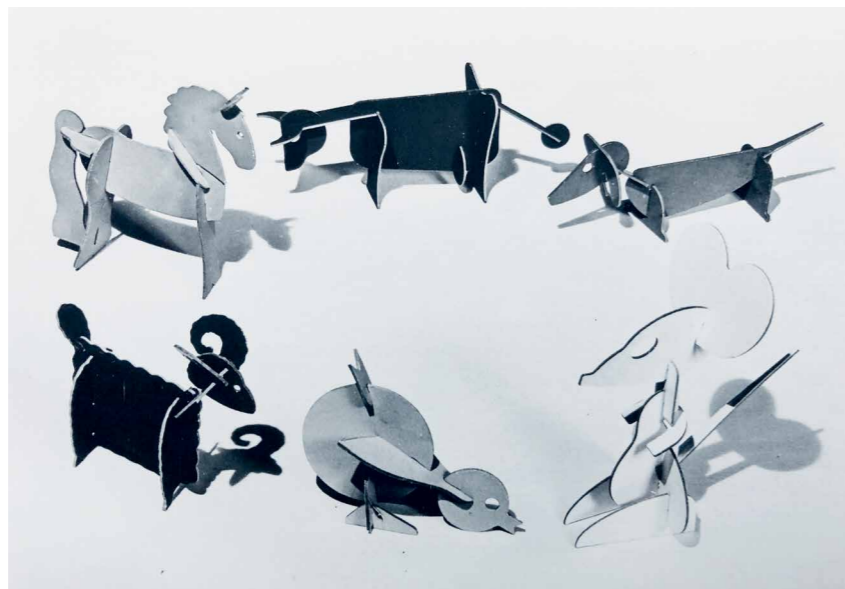
évek elején a főváros szellemi és gazdasági központjától távol eső, Békés megyei officina kulturális jelentőségét az Insel kiadó könyveit is előállító lipcsei Drugulin és a modern könyvművészeti mozgalom elindítójának tekintett William Morris Londonhoz közeli Kelmscott nyomdájához hasonlították.⁶ Az 1940-es évekig a Kner cég bevételeinek jelentős része közigazgatási nyomtatványok, üzleti könyvek és részvények gyártásából származott. Ezek jövedelméből finanszírozták azokat a pénzügyileg veszteséges művészi kísérleteket és újításokat, melyek eredményeként báli meghívók, a magyar könyvművészetet megreformáló illusztrált Kner-könyvek és a Kozma Lajos által tervezett szedhető nyomdai díszek sorozata született meg. Kner Izidor és legidősebb fia, Imre (1890–1944?) fontos missziójának tekintette, hogy nyomtatványaik tervezésébe – pályázatok és közvetlen megbízások révén – magyar képző- és iparművészeket is bevonjanak. Ezzel kezdeményező szerepet játszottak a grafikai tervezés művészi

rangra emelésében és professzionalizációjában, de az is jelentős részben Kner Imrének köszönhető, hogy a két világháború között dolgozó magyar tipográfusokra, könyv- és reklámművészekre külföldön is felfigyeltek. A tehetséges self-made man nyomdaalapítóhoz öt gyermeke közül a legkisebb, Kner Albert állt a legközelebb, talán azért, mert ő örökölte leginkább művészi tehetségét, kreativitását és sokoldalúságát. A két legfiatalabb testvér, a könyvkötőművésznek készülő Erzsébet (1897–1998) és a lázadóként elkönyvelt Albert tanulmányait és pályakezdését a megfellebbezhetetlen szakmai tekintélyt jelentő Imre, a családi nyomda műszaki, művészeti és könyvkiadói részlegének vezetője egyengette. Albert kilenc évvel idősebb bátyjával kapcsolatban a következőt jegyezte meg: „Mindent Imrének köszönhetünk, nélküle semmik sem lettünk volna...”⁷

A kreativitásával és rajztehetségével hamar kitűnő Albertnek – testvéreirez hasonlóan – gyerekkora óta a nyomda volt a természetes közege.

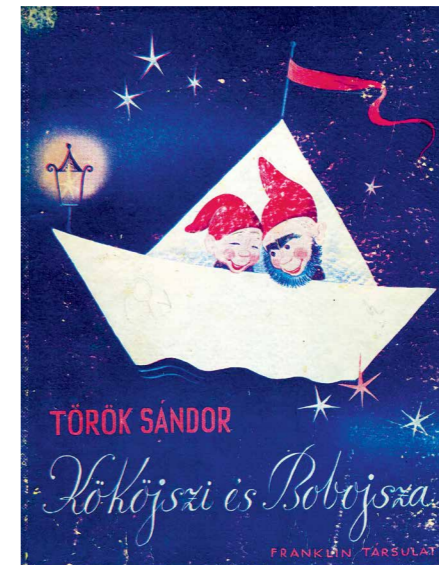
Újévi üdvözlőkártya a nyomda védjegyévé vált vándorkönyvkötő alakjával, 1929

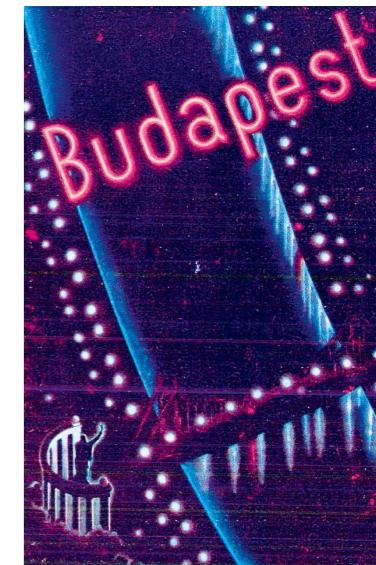
Kner ötlete nyomán a Slottie-játékok kartonpapírból készültek, amikor a fémre és a fára a hadiiparnak volt szüksége

Míg mások építőkockákkal, addig a Kner gyerekek ólombetűkkel játszottak. Kner Albert a nyomdában tanult bele a kézműves tradíciók ismeretét és az összetett technikai tudást ötvöző, de az ipar- és képzőművészethez is sok szállal kötődő nyomtatványkészítés különböző területeibe. Tizenkét évesen már elkészítette élete első saját szedésű könyvét, három évvel később pedig lefelte tervezett magának. Örkényi István⁸ budapesti magániskolájában ismerkedett meg az iparművészet különböző műfajaival és technikáival. A fronton fényképezni tanult és térképet rajzolt, majd az első világháborút követően Bécsben és Lipcsében a művészi képzés mellett a technikai és gyakorlati ismeretek fejlesztésére egyaránt hangsúlyt fektető felsőfokú tervezőgrafikai tanulmányokba kezdett. Itt mélyült el a különféle grafikai sokszorosító eljárások, a fametszés, litográfia és ólommetzés rejtelmében, és itt tökéletesítette a termelési, gyártási, szervezési és igazgatási ismereteit is, amelyeknek későbbi karrierje során nagy hasznát vette. Németországban ismerkedett meg a Bauhaus mozgalommal és a funkcionalista tipográfiával. 1924-től kivándorlásáig két jelentős magyar nyomdával, előbb a Globus Nyomdai Rt-nél és annak temesvári leányvállalatánál, majd a Hungária Hírlapnyomda Rt-nél dolgozott tervezőgrafikusként és művészeti vezetőként. A Hungaria Nyomdában tizenhárom éven keresztül a nyomda műszaki feladatait és a nyomtatványok grafikai tervezését irányította.

Kner Albert a nyomdászat és a tervezőgrafika szinte mindegyik területén otthonosan mozgott. Tervezett többek között logót, reklámmenyomatványt, kiadványt, plakátot, csomagolást, díszcsomagoló papírt, könyvborítót és -kötést, készített ex librist, könyvillusztrációt, fa- és ólommetzeteket, rajzolt újsághirdetéseket.

Legjobb barátja, Török Sándor Kner Albert kisfiának, Andrisnak találta ki a két törpét, hogy megnyugtassa őt a tétovázó, feszült léghőben a család emigrációja előtt

Kner Albert első díjas pályaműve, melyet a főváros 1934-es idegenforgalmi plakát-pályázatára készített

Az archaizáló, kézműves nyomdász-hagyományok mellett a modernista tervezőgrafikai törekvéseket is magáévá tette. Fontos szerepe volt a funkcionalista szemléletet közvetítő konstruktív grafikai megoldások magyarországi elterjesztésében. Kner is tagja volt az új grafikai törekvések népszerűsítésében élen járó nyomdák, kiadványok, folyóiratok és egyesületek körül tömörülő modernista tervezőgrafikusok szűkebb közösségének.⁹ Biró Miklós¹⁰ színvonalas szakfolyóiratának, a *Magyar Grafikának* 1927-től 1932-ig, a lap megszűnéséig nemcsak főmunkatársa volt, hanem az új tipográfia felé elmozduló arculat kialakításában és a konstruktív esztétika szellemében alkotó grafikusok műveinek bemutatásában is szerepet vállalt. Részt vett a Moholy-Nagyot, Kepest, Bortnyikot és Kassákot is sorai között tudó Magyar Könyv- és Reklámművészek Egyesületének 1928-as megalapításában és az egyesület 1930-as bemutatkozó tárlatán, de a jelentősebb hazai és külföldi grafikai kiállításokon is szerepeltek munkái.

Csokoládécsomagolás Kner Albert temesvári korszakából

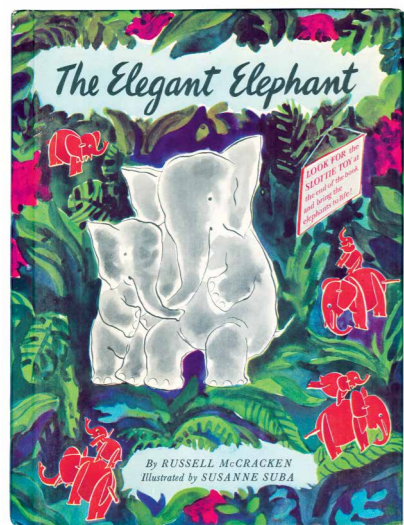
Kner Albert keleties fametszete az 1924-ben kiadott *Pancsatantra* című kötethez

(Kis kritikai kitérő: a könyvben a modernista művészek közötti együttműködés áttekintésekor fontos lett volna megemlíteni barátságát Bortnyikkal. Bakos Katalin kutatásaiból tudjuk, hogy a funkcionista tervezőgrafika propagálásában fontos szerepet játszó Bortnyik jó szakmai

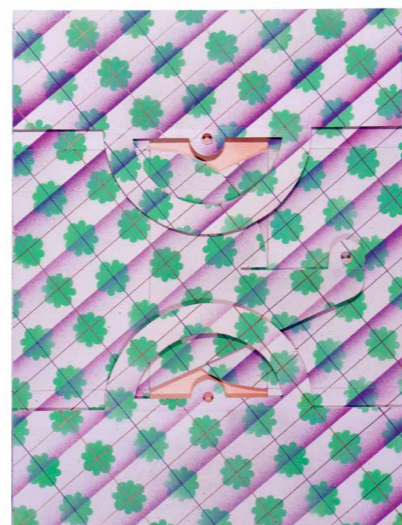
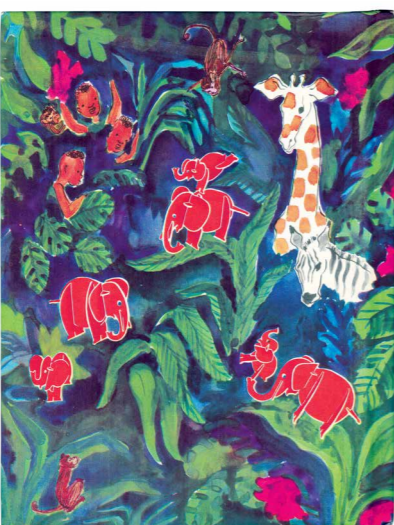
kapcsolatokat ápolta a Kner család több tagjával, köztük Kner Alberttel is. Népszerűsítették egymás munkásságát a *Magyar Grafikában* és Bortnyik folyóiratában, a *Plakátban*, illetve reklámgrafikáihoz Kner néha Bortnyik fotóit használta. Bortnyik barátja kivándorlását megelőzően is közbenjárt érdekében: írt Moholy-Nagy Lászlónak, és megkérte, hogy segítsen Knernek munkát találni Amerikában. Bortnyikhoz hasonlóan Kner Albert is átadta tudását a fiatalabb generáció tagjainak: az 1930-as években a modern iparművészeti törekvéseket közvetítő Atelier Művészeti Tervező és Műhelyiskolában grafikát tanított, és ő készítette az iskola funkcionista szemléletű, betűkből és léniákból álló plakátját is.¹¹⁾

Az 1938-ban és 1939-ben hatályba lépő zsidótörvények, a nácizmus fenyegető térnyerése Kner Albert életét is gyökeresen megváltoztatta. 1940-ben negyvenévesen, jól menő karrierjét feladva úgy döntött, hogy amerikai állampolgárságú feleségével és két kisgyermekével elhagyja Magyarországot. Még kiutazása előtt megszerezte a munkavállalásra

jogosító beutazási engedélyt, és hónapokon át dolgozott Imre bátyjával, hogy a korábbi munkáiból és új terveiből többkötetes nyomtatott katalógust készítsen. Kner Albert ahhoz a hozzávetőleg száz európai tervezőgrafikushoz (például Alexey Brodovitch, Mehemed Fehmy Agha, Herbert Bayer, Hans Barschel, Kepes György, Ladislav Sutnar, Will Burtin) tartozott, akik a nácizmus, fasizmus, a második világháború vagy az új karrierlehetőségek miatt emigráltak Amerikába, és az 1930–1940-es években kreativitásukkal és funkcionista szemléletükkel új impulzust adtak az amerikai tervezőgrafikának, környezet- és tárgykultúrának, valamint új dizájnközpontok létrejöttéhez is hozzájárultak. New York mellett az egyik ilyen centrum Chicago volt.¹²⁾ Itt alapította meg Moholy-Nagy László és Kepes György a New Bauhaus (később School of Design / Institute of Design) iskolát. A Weimarból menekülni kényszerülő művészeti iskola amerikai közegbe ültetett utódjának létrejöttét az egyik legjelentősebb chicagói székhelyű amerikai nagyvállalat, a kartondobozok gyártására szakosodott

A publikálás utáni első három hónapban százharmincezer példányt adtak el Az *elegáns elefánt* mesekönyvből, amit szintén a Kner-laboratóriumban terveztek. Ebben is volt Slotties-betét, a kötetbemutatón élő elefánt dedikált a Marshall Field's áruház második emeletén.

Csomagolásterv Kner több száz oldalas portfóliójából, melyet azért állított össze, hogy álláshoz jusson Amerikában

Kner 35. utcai chicagói irodájának bejárata, 1942

A tervezőlaboratórium

Container Corporation of America (CCA) művészetkedvelő vezérigazgatója, Walter Paepcke (1896–1960) támogatta anyagilag. Imponáló portfóliója mellett feltehetően Moholy-Nagy László közbenjárásának is szerepe volt abban, hogy Amerikába érkezését követően Kner három hét leforgása alatt bekerült Paepcke chicagói kartondobozgyárába, ahol 1965-ben történt nyugdíjazásáig a gyár művészi arculatát meghatározó vezető tervezővé avanszált. Akárcsak a gyomai Kner cég, a CCA is termékei magas művészi színvonala és összetéveszthetetlen egységisége (formai kialakítás, grafika, marketingötletek) által akarta felvenni a versenyt a konkurens cégekkel, a művészetet üzleti sikereinek szolgálatába állítva. Kner Albert lenyűgöző kreativitásának, újító szellemének, otthonról hozott széleskörű technikai felkészültségének, multifunkcionális és multimediális szemléletének, nem utolsósorban kiváló alkalmazkodási képességének köszönhetően

kartonpapírból készült egyedülálló találmányaival, csomagolásterveivel számtalan kiskereskedelmi termék dizájnját, tárolását, használatát és promócióját újította meg, de a márkaépítéssel kapcsolatban is sok innováció fűződött a nevéhez. 1940-ben egy eldugott raktárhelyiségben lévő asztalnál kezdte a tervezőmunkát, 1946-ban pedig már lehetőséget kapott egy, a csomagolástervezés különféle részfeladatait összefogó modern tervezőlaboratórium létrehozására, hogy egy évtized múlva százötvenöt tervező munkáját irányítsa. Amikor előállt egy ötlettel, azt nyomban modellezte is. Paepcke felesége ebben látta a tervezőművész zsenialitását: „A legnagyobb találmány sem ér sokat, míg valaki Albert lángszével és szorgalmával nem dolgozza ki alkalmazását a gyártásban. Ebben volt ő felülmúlhatatlan. Látszólag távol eső tényezőket, ötleteket, elemeket hangolt egybe, és illesztett a gyártás folyamatába. A férjem sosem tett fontos lépést anélkül, hogy ne kérte

volna ki Albert tanácsát.”¹³⁾ 1944-ben már közel 1500 tételes katalógust állított össze a CCA-nál készült különféle terveiből és találmányaiából. Neki köszönhetjük az eredetileg egyszerre hat Coca-Colá-s üveg szállítását megkönnyítő praktikus kartonsomagolás és az eredetileg a Philip Morris megrendelésére született billenős fedelű cigarettadoboz ötletét, de tervezett lemeztartót, áruállványt, tárolódobozt, kirakós kockák mintájára egymás mellé rakható élelmiszerdobozt, karácsonyi díszet, állatos figurát, álarcot, babaházat, geometrikus formákat és betűkombinációt felhasználó logót is. Az ő elképzelése szerint valósult meg az egyik legnépszerűbb amerikai kukoricapehely-márka doboza is, melyből 1947-ben havonta 6 millió darabot gyártottak.¹⁴⁾ A cég által tervezett termékek fogyasztásának növelése érdekében a piackutatás területén is számos úttörő, komoly kutatásokon alapuló újítást vezetett be. De fontosnak tartotta a tervek fényképes archiválását,

egy prezentálásra kialakított, multi-médiás eszközökkel felszerelt áru-bemutatóterem, egy csomagolásmúzeum és csomagolástörténeti könyvtár létrehozását is. Paepcke és Kner Albert számára egyaránt jelentőséggel bírt, hogy a művészet, a dizájn és az esztétikum ne csak a terméknek, a csomagolásnak váljon védjegyévé, hanem a vállalat teljes arculatát meghatározza az épületektől a belső tereken át egészen a reklámanyagokig. A tervezőlaboratórium belső tereinek modern kialakítása is ennek jegyében történt.

Kner Albertnek amerikai csomagolótervezőként sikerült az, ami a holokauszt során elpusztult bátyjának, Kner Imrének könyvkiadóként és könyvművészként nem. Az esztétikumot a funkcionalitással ötvöző egyedi tervezésű tárgyaival amerikai generációinak vizualitását és ízlését formálta. A Gyomárról hozott tudást és szemléletet nemcsak Kner Albert és szintén Chicagóban letelepedett könyvkötőművész nővére, Erzsébet kamatoztatta Amerikában, hanem Kner Albert ott tovább élt fia, Andrew Kner (1935–2006) a tervezőgrafikus, kreatív művészeti igazgatói, és unokája, Anna Frenkel (1972–2016) is a grafikus, animációs mozdulat-tervező illusztrátori munkásságában. Mindhármukról megemlékeznek a szerzők a kötet végén.

Kner Albert és tervezőcsapata a Container Corporationnál, feltehetőleg az 1940-es évek végén

A kiterjedt kutatásokon alapuló, adatgazdag és élvezetes stílusban megírt életrajz nagy valószínűséggel elő fogja mozdítani Kner Albert tervezőgrafikus és formatervezői munkásságának művészettörténeti szempontú elemzését, a magyar és az amerikai környezetkultúrában betöltött szerepének értékelését is. Ehhez ad izgalmas támpontokat Orosz Márton utószava. A művészettörténész megítélése szerint „Kner

művészetének nyitja [...] abban a ketősségben rejlett, hogy a tipográfiai kultúra klasszikus, kitaposott kánonjának örökérvényűségét és az avantgárd szabad asszociációkban gazdag öntörvényűségét egyszerre tudta érvényre juttatni. [...] A könyvkötészetet, a tipográfiát, a plakáttervezést és a csomagolóanyag-gyártást holisztikus egységben szemlélő Kner a »totális dizájnér« példaképét testesítette meg.”¹⁵

| 1 A találó jelzős szerkezetet Földi Esztertől kölcsönöztem. Földi Eszter: *A képzőművészet mostohagyereke. A magyar művészgrafika kezdetei 1890–1914*. Budapest, L'Harmattan – Magyar Nemzeti Galéria – Könyvpont, 2013. A témában többek között Bakos Katalin, Földi Eszter, Gellér Katalin, Haiman György, Katona Anikó plakát-, könyv- és reklámművészeti kutatásait fontos megemlíteni. | 2 Az angol nyelvű kötet: Robert Elton Brooker III – Ádám Erdész: *Albert Kner. Artist, Icon, Legend: Discovering his Legacy in Industrial Design*. Afterword by Márton Orosz. Edited by Doris Troy, Carol Stevens Kner, Rose Decker, Veronika Gspann. Translated by John Bárti, Robert Elton Brooker III (afterword). Budapest, Corvina – Club of Odd Volumes, 2023 | 3 Erdész Ádám: *Kner Albert. Könyvművészet, reklám, látványtervezés*. Gyomaendrőd, Kner Nyomda, 1999 | 4 Erdész Ádám (szerk.): *Levelek a Kner család életéből 1938–1949*. Budapest, Magvető, 2023, 267–610. | 5 Erdész Ádám: Utószó. A levelezés háttéréhez. In: Erdész 2023, 665. | 6 Nádaï Pál: Modern magyar amatőrkönyvek. *Könyvtári Szemle*, 1914/5., 132. | 7 Idézi: Brooker–Erdész 2023, 199. | 8 Örkényi István (1886–1949) festő, grafikus, iparművész a budapesti Iparművészeti Iskolában, majd az Iparrajziskola textil osztályán is tanított. | 9 Bakos Katalin: *Bortnyik Sándor és a „műhely”. Bortnyik Sándor tervezőgrafikai munkássága (1914–1947) és a „magyar bauhaus” (1928–1938)*. Budapest, L'Harmattan, 2018, 10–11. | 10 Biró Miklós nyomdász, aki Kner Imrének is jó barátja volt, mind a Globus, mind pedig a Hungária Nyomdában évekig főnöke volt Kner Albertnek. Vö. Farkas Judit Antónia: Nyomdásztól az alkalmazott grafikáig. Biró Miklós pályaképe. *Magyar Könyvszemle*, 2014/1., 66–83.; Bakos 2018, 99. | 11 Bakos 2018, 10., 82., 98–99., 111., 122., 200–202. | 12 R. Roger Remington – Lisa Bodenstedt: *American Modernism. Graphic Design 1920 to 1960*. London, Laurence King, 2003, 52–66., 68–69., 123. Vö. Orosz Márton: Utószó. In: Brooker–Erdész 2023, 204. | 13 Brooker–Erdész 2023, 129. | 14 Kner Albert levele Kner Erzsébetnek, 1947. október 25. In: Brooker–Erdész 2023, 144. | 15 Orosz Márton: Utószó. In: Brooker–Erdész 2023, 205.

A háborús anyagkvóták miatt piacra dobott kartonpapír karácsonyfadísz